

Egy vezér gyermekkora

VISSZHANG - LXI. évfolyam, 9. szám, 2017. március 3.

Eredetmítosz Micsoda rabiátus elszántság kell ahhoz, hogy egy apa két fiát Győzőnek és Viktornak keresztelje: így a család mindig győztes. Micsoda vasakarat kell ahhoz, hogy valaki huszonöt évesen három kívánságaként azt jelenthesse ki, hogy ő lesz Magyarország miniszterelnöke, legvagyonosabb ura és európai léptékű politikusa. Micsoda kisebbségérzéstől fűtött megszállottság kell ahhoz, hogy a saját magát kívülről és belülről is szemlélni tudó karakter a valahai királyi Várba akarjon költözni, mindenki fölé, legyőzve, hogy a semmiből (se paraszti, se polgári, se munkás – lásd *Fekete Doboz*-interjú), a kulturálatlanságból jön.

Eddig semmit sem mondtam arról a rendszerről, amelyben élünk, a vezér egyéni és családi személyiségjegyei alapján mégis megállapíthatjuk, hogy ebben a rendszerben a véletlennek, a választásokon esetleg bekövetkező fordulatnak, a választás szabadságának vajmi kevés a szerepe. Minden önkényuralmi rendszer megfosztja az egyéneket a választás lehetőségétől, ezzel a szabadságtól, de minden vezéri rendszer *másként* és *másért*. Ha a közönség többsége számára a létrejött vezéri rendszer sem a választás lehetőségét = szabadság, sem a saját teljesítménnyel elért jólétet és biztonságot nem nyújtja, akkor a legelső kérdés, mégis mitől kábulnak el, hogyan működik, mi tartja fenn, hogyan szakaszolható, mi az, ami felé tart, milyen várakozások alapján maradhat stabil, és mitől vesztheti el a stabilitását. Innét ered a vita, amely az *ÉS* hasábjain (lásd Ungváry Rudolf: *A maffiaállam sikere, ÉS*, 2017/4., jan.27.; Madlovics Bálint: *A „fasisztoid mutáció” sikere?, ÉS*, 2017/5., febr. 3.) is kibontakozni látszik.

A nyilvánosságban fél évtizede kérdés, hogy a magyar önkényuralmi rendszer pontosabb leírását adja-e a *maffiaállam* (Magyar Bálint és ma már közel 60 szerzőtársa) vagy a *fasisztoid mutáció* (Ungváry Rudolf) fogalom. Ehhez a főáramhoz kapcsolódik a maga sajátos szaktudományi megközelítésével Kornai János autokráciameghatározása (Kornai János: *Még egyszer a „rendszerparadigmáról”. Tisztázás és kiegészítések a posztoszocialista régió tapasztalatainak fényében; Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf., 2016. október) és Szilágyi Ákos imitált- vagy szimuláltdemokrácia-leírása (interjú a *168 Órában: A húszas évek közepéig kilenghet az illiberális inga*, 2017. febr. 11.).

Globális piac és nemzetállam Érdemes a sokszor a provincializmustól sem mentes „magyarosch” (lásd Lánczi András: „amit korrupciónak neveznek, az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája”) megközelítésekhez – legalább a nemzetközi háttér kedvéért – hozzátenni Donald Trump „váratlan” győzelmét, a Brexit vagy Marine Le Pen előretörése mögötti folyamatokat is. Ezeket a bezárkózást, a sokszínűség, a kisebbségek jogai, az egyének szabadságjogai „vadhajtásainak” nyesegetését célzó áramlatokat azért említem, mert jól illusztrálják, hogy még a fejlett demokráciákban sincs bombabiztos, intézményi biztosíték a civilizált, sokoldalú, demokratikus megközelítés automatikus érvényesülésére. Úgy is fogalmazhatnám, hogy a demokrácia sosincs „készen”, mindig veszélybe kerülhet a rendszer stabilitása, ha a rendszeralkotó $2 \times 2 =$ négy érték, négy áramlat: liberális-konzervatív és baloldali-jobboldali megközelítés egyensúlya felborul, és kiszorítják valamelyiket. A demokráciát stabilizáló négy érték, négy áramlat egyensúlyának fennmaradását az is veszélyezteti, hogy amíg a nemzetállami lét szükségszerűnek tűnő kerete miatt a politika szerkezete lokális, nemzeti, addig a gazdaság, a piac saját stabilitásának tere nemzetközi, globális. Ez már önmagában is ellentmondás, hiszen a piaci folyamatoknak nincs belső, természetes, inherens korlátjuk (a piac határtalan), ugyanakkor a nemzetállamokban folytatott politikai viták szükségszerűen nemzeti, *nacionalista* keretezésben jelen(het)nek meg. Ha a piaci folyamatok

stabilitásának jellemzői: a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, az alacsony infláció, a munkanélküliség szokásos normális szintje és a pénzügyi egyensúlyok veszélybe kerülnek a piaci társadalmak működésének megszokott ciklikus (recesszió és fellendülés szükségszerűen váltakoznak) természete miatt, az elvesztett biztonság helyreállítását a közönség a nemzetállamok kormányaitól várja. A piaci folyamatok globális jellege miatt a kormányok, államok összefogására gyakrabban lenne szükség (lásd Görögország megmentése vagy a 2008-as pénzügyi válság európai hatásainak csillapítására vállalt közös intézményépítés), pedig a kormányok nem tudnak a nemzeti határokon túlnyúló módon beavatkozni a stabilizálás érdekében. A biztonság elvesztésekor saját választóik lépnek fel a nemzetállamok kormányaival szemben a bizonytalanság felszámolásának igényével, amire a kormányok – egyéb eszköz (pótlólagos állami kereslet költségvetésből finanszírozott támasztása) helyett – a leggyakrabban a bűnbakképzés módszerével válaszolnak. A stabilitás (a biztonság) elvesztésének okát a nemzeten kívüli közegbe és térbe helyezik (lásd a multik, külföldi szervezetek a felelősek), nacionalista ideológiával igyekeznek időt nyerni. Ezzel a biztonsághoz való egyenlő jog (jogegyenlőség) nevében a sokféle lehetőség közötti választás szabadságának korlátozását érik el. „Az számíthat a nemzet (kormány) által nyújtott biztonságra, aki lemond másfajta (színezetű, érzelmű, felfogású) kormány létrehozására irányuló (a szervezkedés, a nyilvános érvelés) szabadságáról.” Sajátos csere ez: a választás szabadságáról való lemondással fizetünk a (vélt, remélt) biztonságért. Az egyenlő biztonságot a nemzeti kormány nevében a vezér, a nemzetvezető, a keresztapa, az elnök méri, de csak azoknak, akik „szabadon” őt választották. A jogegyenlőség jegyében persze mindenki szabadon választhatja a vezér, elnök, keresztapa, nemzetvezető által kínált biztonságot. A biztonságot szabadságért cserében – mintegy magától értetődően – kerül a nemzeten kívülre az, aki a nemzetállam kormányát (a vezért, a keresztapát, az elnököt stb.) nem támogatja. A ciklikusan ismétlődő gazdasági visszaesés létrehozza(hatja) az egyenlőség korlátozását, a kizárást a biztonságban való részesítés jogából a látszólagos jogegyenlőség fennmaradása ellenére is. Ennek történeti előzménye a fasiszmus és a kommunizmus.

A magyar út: szabadságot a biztonságért Magyarországon nem az történt, hogy a konzervatív jobboldal kiszorította a liberálisokat és a baloldalt, hanem egy a hatalomra és a nemzet javainak megszerzésére törő csoport a demokrácia által nyújtott (a törvény előtti egyenlőség által mindenkinek biztosított szavazati) lehetőségeket és a választók elvesztett biztonság iránti vágyát felhasználva a modern demokráciák korszakát mintegy megelőző „felvilágosulatlan abszolutizmust”, a keresztapa királyságát hozta létre. A maffiaállam felfogást vallók arról akarják meggyőzni a közönséget, hogy a vagyon és hatalom megszerzése motiválja az önkényuralmat, míg a fasisztoid mutáció felfogás hívei ezt „kevésnek” tartják. Azt állítják, hogy a vezér víziót valósít meg, amit a múlt század negyvenes éveiben a magyar fasiszták nem tudtak megvalósítani, és ami valójában a demokrácia elleni fasiszta lázadás új, demokratikus díszletek közötti, álcázott változata. A vita a két rendszerkritikai magyarázat között eszerint abban van, hogy ideológiamentes, csupán a nyers hatalmi és anyagi érdekek által mozgatott önkényuralmi rendszer épült-e ki, vagy éppen ellenkezőleg, egy ideológiailag vezérelt, nemzeti felemelkedési vízióval átitatott totalitárius rezsim kiépítése folyik. A támogatók köre nem merülhet ki a keresztapa fogadott családja tagjaiban (hűbéri láncolat), akik részesülnek a leosztott zsákmányból, lett légyen az *vagyon* a közbeszerzés, az államilag osztott tulajdon- és koncessziós jogok, föld révén, vagy *jövedelem* újra a közbeszerzések vagy az adórendszer jövedelem-újraelosztó hatásai által. A támogatók köre az ideológiavezéreltség miatt lényegesen szélesebb, mert a kommunizmus évtizedei alatt sérelmet szenvedettek, vagy a konzervatív jobboldal ideológiai töltetein nevelkedettek (lásd Trianon) számára a totalitárius rezsim olyan eszmei „enyhet ad”, amelynek hatóköre lényegesen meghaladja az anyagi előnyökben részesítettek körét, hisz nem csak kenyérrel él az ember. Mindkét felfogás hívei azt vetik ellenfelük szemére, hogy sem a maffiaállam rablásai, sem a demokratikus máz és díszletek mögött a láthatatlanság köpönyegét magára öltő fasisztoid mutáció leleplezése nem mozgósította az önkényuralom ellen a közönséget, azaz állítják, hogy a másik által képviselt rendszerkritika nem hatékony.

Bármelyik pontosabb is, a kiindulópont, hogy a rendszerváltás után fokozatosan gyarapodott a biztonságukat elvesztettek tábor, hiszen a piaci rendszer dinamikája, a gyorsabb növekedés és a gazdagabb választék éppen abból meríti erejét, hogy a versenyben nincsenek előre, évtizedekre leosztott pozíciók> biztonság, a piacon elismert teljesítmény, az erőfeszítés számít. A bizonytalanság mindaddig, amíg párosult a jövőbeli emelkedés lehetőségével, esélyével, nem terebélyesedett a biztonság visszaszerzése érdekében a piac és a demokrácia elleni lázadás. Az ezredforduló utáni kormányok azt az illúziót keltették, hogy csak a kormányon múlik a megélhetési biztonság visszaszerzése, amiben ugyan az első lépést az első Fidesz-kormány tette meg, de megerősítette, sőt kiteljesítette ezt 2002-ben – a maga cselekvőképességét alábecsülő – szocialista-liberális kormány. Felborult az addig is csak nehezen működő egyensúly a piaci folyamatok dinamikája által teremtett stabilitás és a kormányok osztogatásával megerősített biztonság között. A dinamika és a biztonság közötti egyensúly felborulását a szocializmusban megutált „húzd meg – ereszd meg” feltámadása (lásd a konvergenciaprogramba csomagolt megszorítások), majd a 2008-as pénzügyi válság magyarországi hatásai betetőzték. Ebben a közegben megfordult az addigi tendencia. 2008-ig többségben voltak, akik úgy gondolták, hogy fokozatosan javul a helyzetük, 2008-tól azok kerültek többségbe, akik attól féltek, hogy évről évre rosszabb lesz. Ebben a 2010-től kiépülő önkényuralom csak annyi romlást hozott, hogy 2016-ig többségben voltak azok, akik arra számítottak, hogy legalább a gyerekeiknek jobb lesz, 2016 óta azok vannak többségben – és ezért küldik, engedik gyerekeiket külföldre –, akik úgy gondolják, hogy a gyerekeiknek egyre rosszabb lesz. A van más választás szabadságát felülírta a maradék biztonság megtartása. Az önkényuralmi rendszerrel való ideológiai azonosulás mellett (nem vagyunk cigányok, zsidók, menekültek, idegenek) a közönség azért tart ki a keresztapa-király rendszere mellett, mert félti az állami újraelosztás révén kapott maradék biztonságát. Ne felejtjük el, hogy ennek statisztikailag is igazolható alapját az adja, hogy Magyarországon az állami újraelosztástól való függőség a legerősebb az átalakult országok között, mert a legmagasabb a közalkalmazottak-köztisztviselők-közmunkások aránya (az összes foglalkoztatott több mint egynegyede), relatíve a legmagasabb a gyes, gyed miatt az államilag eltartottak száma; az állami nyugdíjrendszer pedig jóval magasabb arányban finanszírozza az időskorúakat, mint a többi országban. Összefoglalva: a (munka- és tőke-)piacról jövedelmet szerzők számát messze felülmúlják az államtól függők, az arány 1:1,4-hez. Ilyen államtól való függőség mellett csoda lenne, ha a hatalmat birtoklók ideológiája nem lenne hatékony.

Szamorvár és géppuska Még azzal vagyok adós, hogy színt valljak, melyik felfogásnak adok igazat. Úgy vagyok ezzel, mint a belgák a flamandok és vallonok között, nem tudom, hová álljak. Eleinte a hatalomért megszállott legkisebb fiú és a rabiátus, nyerni akaró apa mítoszának történetét végigkísérve az ideológiamentes vagyon- és hatalomszerzésre szavaztam (maffiaállam). A hatalom megtartásához azonban szükség volt arra is, hogy a Várba költözni akaró legkisebb fiú ne csak elcsórja az országalmát, hanem némi tömjénfüstöt is fújjon hívei szemébe. Úgy volt vele, mint a moszkvai samovárgyár tolvaj szarka munkása. Akármelyik üzem raktárából vitt haza alkatrészeket, otthon összerakva nem samovár, hanem géppuska lett belőlük. A liberális oldalról a jobboldalra átcsámborgott és konzervatív szavazótábor meghódító vezér számára a nemzet ideológiai kamrájában körülnézve nem nagyon adódott más, mint néhány elrongyolódott fasiszta, nacionalista klisé. Ezt úgy szokták hívni, hogy „történelmiút-függőség” (lásd *A magyar út-függőség, ÉS, 2013/9., márc. 1.*). Ha az ellenség-barát felismerőrendszer működésében bízva az országot családi birtokaként kezelő vezér arra számított, hogy áldásos tevékenységét szavazótábor megértéssel szemléli, sőt támogatja majd a hatalom megtartásában, a vagyonosodásban és jövedelmei gyarapodásában mért győzelmeiben, akkor a magyar samovárgyárból a fasiszta ideológia géppuska-alkatrészeit kellett hazahoznia. Ez a nacionalista, kirekesztő, önellátást hangsúlyozó ideológia Trump, Marine Le Pen, Kaczyński, a Brexit fényében már korántsem látszik annyira avíttasnak, mint amilyen valójában.

Tény, hogy nem a szokásos politikusi mutyi folyik a szemünk előtt ipari méretekben, az állami erőszak eszközeinek segítségével („viselkedési szint” – lásd Madlovics B.). A kiépült maffiaállam bázisán a

keresztapa-király a demokratikus közönség egészét „hazátlanító” ideológiai panelekkel védi-építi az állami/hűbéri láncolat legitimitását és jogfolytonosságát (diszkurzív szint – lásd Madlovics B.). Eredmény és egyben feltétel, hogy a vezér az önkényből, erőszakból és butaságból önellátó nemzetállamát választásokon megdönthetetlen totalitárius autokráciaként/diktatúraként (instrumentális szint – Madlovics B.) működtesse. Nem kell ahhoz látnoki tehetség, elég egy kisgyerek leplezetlen őszintesége, hogy odakiabáljuk a kenetteljes fasiszta, nacionalista frázisokat lehántva: nincs is rajta semmi! De azok, akik a keresztapa-királyt éppen a fasiszta-nacionalista „új ruha” miatt követik, azok éppen ezt a láthatatlan valóságot látják.

A maffiaállam vagy a fasisztoid mutáció bukását valószínűleg nem a fogalomhasználat pontossága okozza, bár nem mellékes, hogy a demokratikus közönség minden irányzata (bal- és jobboldal; liberális és konzervatív) együtt lépjen fel a jogállam és a demokratikus működés helyreállítása érdekében, ami a fasisztoid formációkkal szembeni népfront létrejöttét feltételezi. A bukás akkor következhet be, amikor többségbe kerülnek azok, akik a saját bőrükön érzik, hogy a biztonságért feladott szabadság alapjain felépült zsarnokság egyre kevesebbeknek és egyre kisebb biztonságot nyújt. Ennek a sokasodó kampányok (lásd a menekültekkel való riogatás és a rendkívüli állapot hosszabbítása), a gazdasági növekedés lefékeződése, az egyre nagyobb szerepet betöltő mesterséges ajzószer (Paks, olimpiai játékok, EU-s pénzek gyorsított lehívása, életpályamodellek stb.) egyre nagyobb arányú alkalmazása a biztos jelei. Nincs szó arról, hogy a mesteri manipulációkat alkalmazó, a nyilvánosságot uraló, a költségvetési pénzekkel fortélyosan bánó zsarnokság egyik pillanatról a másikra összeomlik, de napról napra jobban látszik, ahogy rohad, korhad, ahogy a legkisebb fiú mítoszát hordozó vezér nemcsak fizikailag, de gondolatilag is pocakosodik. Lehet, hogy sokáig kell várni, amire megszületik a van más választás alternatívája, mert azt, hogy a biztonság régen elveszett, vagy csak a vezérnek és legközvetlenebb híveinek volt, lassan ismeri fel a közönség.